

על הציונות הדתית בעת הזאת

(תגובה למאמרו של הרב מיכאל אברהם)

לארבע כיתות נחלקו ישראל בוויכוח הנוכחי על מקומן של התורה ושל הזהות היהודית ביחס למדינת ישראל. ניתן לערוך חלוקה אחרת משלי ומזווית ראייה שונה. ניתן לדבר על גוני ביניים רבים בין הכיתות השונות. אך דומני שהתמונה הכללית לא תשתנה הרבה מן הכתוב בשורות אלו.

א. בין חרדים לחילוניים

הקבוצה האחת היא החרדים. כדי לשרטט בחדות את התמונה אתיחס דווקא ליותר קיצוניים בהשקפתם, ובעיקר לאלו מבין החסידים שבחצרות המנוכרות במיוחד למפעל הציוני. להשקפתם של אלו, תהליכי הגאולה קודם ביאת המשיח הם בעיקר תהליכים פנימיים נפשיים-רוחניים, אצל ציבור עובדי ה'. ההיסטוריה ומאורעותיה אינם אלא השתקפות חיצונית ומשנית של תהליכים אלו. קורות העולם וקורות עם ישראל בעולם היגשמי יקבלו משמעות א-להית מרכזית רק כתהליכים על-טבעיים ועל-היסטוריים, והם יתגלו בצורתם זו עם בוא המשיח. ממילא, מקומם של מדינת ישראל והעובר עליה הוא מקום משני, אם לא למטה מזה, בתודעתו של עובד ה' ובשיח שהוא מנהל עם בוראו. חשיבות המדינה נמדדת בכל מקרה לגופו על פי התפקיד שהיא ממלאת בו כאן ועכשיו כמצע יגשמי לקיומו של האתגר הרוחני. ובלשון קצרה: מדינת ישראל אינה חלק מן השיח הידתי בין האדם לבין בוראו.

הקבוצה המקבילה והנגדית לקבוצה זו היא הציבור היהודי החילוני הממוצע והמצוי במדינת ישראל. כמו החרדים הנוכחים, גם הנמנים על קבוצה זו אינם רואים קשר מחויב המציאות בין הלאום היהודי לבין התורה ושמירת המצוות, או 'הדת היהודית' כלשונם. מדינת ישראל וגורלו של עם ישראל נקבעים לדידם על פי דרכי ההיסטוריה החילונית הטבעית. שמירת המצוות והיגאולה הרוחנית הן עניין למאמינים בהן, עניין נפרד מגורלה של האומה היהודית. ממילא, כל ניסיון לערב אותם שלא מרצונם במה שריח תורה ומצוות נודף ממנו, נראה להם זר ובלתי מוצדק.

המשותף לשתי הכיתות הוא ההפרדה בין העולם הרוחני-דתי לבין התהליך ההיסטורי הטבעי שעם ישראל עובר, ומדינת ישראל בתוכו. השונה ביניהן הוא בדירוג מה עיקר ומה טפל בין השניים, וממילא איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם בין השניים, ואיזו דרך יניח לאחרים לעסוק בה.

מבחינה עקרונית, אין כל מניעה ששתי כיתות אלו יחיו ביניהן זו בצד זו בשלום, ולפחות בלא מריבה עקרונית, שהרי חלוקת התחומים ביניהן ברורה ומתאימה ליסודות האמונה של שתיהן. ייתכנו חיכוכים, ואפילו חיכוכים קשים, בשאלת הנשיאה המשותפת בעול (בעיקר הכלכלי והצבאי) ובשאלת גבול תחומי השיפוט של כל אחת מהן, אך אין בחיכוכים אלו סכסוך מהותי-קיומי.

לאידך גיסא, גם המכנה המשותף בין שתי הקבוצות הוא דל, ובפירוד המנטאלי הקיים ביניהן מעצם טבען, עלול גם חיכוך קטן להביא לקרע שאינו מתאחה.

ב. הציונות הדתית

שתי הקבוצות האחרות הן עקרוניות וטוטאליות מקודמותיהן, מכיוון שהן עוסקות בקופה כולה, ובלא יכולת להפרדה של אמת בין תחומיה. לכן עמדתן קיצונית יותר, הן דורשות מעצמן יותר ופוטנציאל ההתנגשות שלהן עם רעותיהן גדול יותר. לכן הן גם קטנות יותר במספרן. הקבוצה האחת היא הציונות הדתית האידיאולוגית כגרעין, וסביבה הציבור הציוני-דתי בכללו. הציונות הדתית אינה מכירה ואינה יכולה להכיר בשום הפרדה בין התורה ומצוותיה לבין הלאום היהודי. התורה וישראל - חד הם. מציאותה של האומה היהודית כאומה - הורתה באבות האומה, שהלכו בצו ה' אל הארץ הזאת. כאן ציוו לבניהם אחריהם את האמונה בה' ואת דרכו לעשות צדקה ומשפט, וכאן הוא נשבע להם את הארץ הזאת. לידתה של האומה - בברית שכת ה' עם עמו בהר סיני על התורה להיות לו לעם. הפרדה בין קיום התורה והמצוות של הפרט לבין קיומן על ידי כלל האומה, ובין אלו לבין גורלה ההיסטורי של האומה - היא הפרדה מלאכותית שלא תיכון. השיח של האדם עם בוראו אינו יכול לעסוק רק בקיומה של המצוה על ידי הפרט. הוא עוסק בעיקר בקיום הברית כולה על ידי העם כולו מחד גיסא, ובדרך שבה מוביל ה' את עמו אל גאולתו בנתיבי ההיסטוריה מאידך גיסא. הקמת מדינת ישראל ושיבת ציון שזכינו לה בדורות האחרונים הן חלק בלתי נפרד מן השיח הזה, וממילא הוא הדין לדמותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. אין לציונות הדתית זוג עיניים נוסף, עיניים חילוניות, כדי להסתכל על תופעות אלו, וכפי שדורש הרב מיכאל אברהם במאמרו.

דברינו הם במישור העקרוני, וודאי שאינם מובילים בהכרח למאבק על כפייה של עול תורה ומצוות על עם שאינו מעוניין בהן. אנו מכירים באמת ובכאב בקיומו של ציבור גדול שאינו שומר תורה, שאינו מאמין בכל מה שכתבנו על שורש קיומה של האומה היהודית, ואנו מכבדים את רצונו ללכת בדרכו. זאת, למרות העובדה שאנו משוכנעים בטעות¹. ועדיין נותר מרחב חיכוך עקרוני בין הציונות הדתית לבין הציבור החילוני גם בלא הכפייה על הפרט, בשאלת הנהגת האומה והמדינה - מרחב חיכוך הדורש ומבקש פיתרון בהסכמה.

אני מעריך, שעקרון אי-ההפרדה בין שמירת התורה והמצוות של הפרט לבין גורל האומה כולה מקובל על הרב אברהם, ולכן נטה במאמרו לכיוון, שאמנם אינו מפריד בין התורה והמצוות לבין האומה, אך הוא מבדיל הבדלה ברורה בין האומה והברית שנכרתה בין הקב"ה ובינה - לבין מדינת ישראל כמדינת כל אזרחיה, מדינה שיש בה קהילה יהודית גדולה ומוגנת, היכולה לחיות את חייה בתוכה, אך מעשיה ומחדליה של המדינה כמדינה אינם חלק מן השיח ה'דתי' שבין העם היהודי לבין קונו.

1. פרטי יישובה של סתירה זו נידונו בהרחבה בהקדמתי לימסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל, ירושלים תשס"ג, עמ' 22-54.

ג. הקוטב הנגדי

וכאן אנו מגיעים לקבוצה הרביעית מבין ארבע הכיתות שהזכרנו בתחילת דברינו, מקבילתה הניגודית של הציונות הדתית. קבוצה שמאלית-חילונית קיצונית זו מכירה - בדומה לציונות הדתית - בקשר בין התורה והמצוות לאומה היהודית. ממילא, עוינותה לתורה ולמצוות מביאה אותה להתנכר במידה זו או אחרת גם לשייכותה לעם היהודי. הקשר בין המשתייכים לקבוצה זו לבין המשתייכים לקבוצות אחרות הסובבים אותם, המשרתים יחד עמם באותו צבא והבוחרים יחד עמם את מוסדות השלטון - הוא הקשר האזרחי ולא הקשר הלאומי. לדידם של בני הקבוצה האחרונה, המסגרת המשותפת לכולנו היא מדינת ישראל ולא העם היהודי.

קבוצה זו הגיעה בעבר לעמדת הנהגה במדינה (וקיימת סכנה שתגיע לשם גם בעתיד), והחלה ליישם (בראשותו של אהוד ברק כראש ממשלה ויוסי ביילין כשר משפטים) את 'מהפכה האזרחית', שהייתה אמורה להגדיר את מדינת ישראל כ'מדינת כל אזרחיה' במקום היותה מדינת העם היהודי². בשלב מסוים דובר (עוד קודם לכך) על שינוי דגלה של המדינה ועל שינוי ההמנון³. משמעותה של החלטה זו היתה להערכתנו אמורה להיות ביטול תוקפה של מגילת העצמאות כמגילה המכוננת של מדינת ישראל, שהרי היא פותחת בתקומתו של העם היהודי בארץ ישראל והקמתו את המדינה כמדינתו. להערכתנו, היא גם הייתה אמורה לבטל את תוקפה של הכרזת העצמאות מפיו של דוד בן גוריון ביום ה' באייר תש"ח, שאמר: "לפיכך אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל". המהפכה האזרחית, אילו הצליחה, הייתה 'מתקנת' את אותה הכרזה של בן גוריון⁴, או שהייתה מחברת מגילת יסוד חדשה לימדינת כל אזרחיה החדשה⁵.

אני מעריך, שאילו הצליחה מהפכה זו⁶, היא הייתה מביאה ברבות הימים להתכחשות גם לחזונו של הרצל ושל התנועה הציונית, שאף הם דיברו על מדינה יהודית. היא הייתה מביאה גם להתכחשות לשורשי העתיקים של העם היהודי בארץ הזאת, המבוססים גם לדידה של היהדות החילונית על מסורת ישראל ועל שושלת הדורות. בסופו של תהליך היא הייתה מביאה לאובדן

2. סכנה זו הביאה אותי להירתם או לכתיבת האמנה הני"ל, ובלבד שמדינת ישראל תוגדר בחוקה כמדינה יהודית. היו לי לכך שותפים חילוניים רבים, ופרופ' רות גביון בראשם.

3. הוצע לכך 'שיר השלום'.

4. מעין 'תיקון' הכרזתו ההיסטורית של מוטה גור: "הר הבית בידינו" בידי יצחק רבין ל: "הכותל בידינו".

5. מעין 'הסתדרות העובדים העבריים בארץ ישראל', שהפכה תחת מזכירותו הכללית של חיים רמון בצירוף עם ש"ס ל'הסתדרות העובדים החדשה', משהו מעין 'הסתדרות כל עובדיה'.

6. המהלך נבלם עם התפטרותו של אהוד ברק מראשות הממשלה ועם מעבר הנהגה לשלטון הליכוד. התפטרותו של ברק נבעה מהכרזתו של ערפאת על 'אינתיפאדת אל אקצה', ומשבועותיה הראשונים של האינתיפאדה. זו נבעה מהחלטת ערפאת להיות ממשיכו של צלאח א-דין, משחרר ארץ ישראל מידי הכופרים, כלשונו. החלטתו זו הייתה סטייה מוחלטת ופתאומית משלביו הסופיים של המו"מ שניהל עם ברק על נסיגה ישראלית כמעט מוחלטת מייש"ע. היא נבעה ישירות מן הדרך הלא-מכובדת שבה ברח צה"ל מלבנון וממה שהותיר אחריו באותה ארץ לציון ניצחונו של ארגון החיזבאללה.

אכן, נפתלות ונסתרות הן דרכי הקב"ה בהנהגתו את עולמו ואותנו.

הצדקתו וקיומו של חוק השבות, שבימדינת כל אזוריה; שאינה מדינת לאום, משמעותו גזענית?⁷ דומה, שלפני קוראי 'צהר' מיותר להמשיך ולשרטט את המשכו הצפוי של התהליך.

הפרש גדול יש בין אנשי 'מדינת כל אזוריה' לבין הרב אברהם. הם עושים זאת כחלק מהתכחשות למסגרת המחייבת של העם היהודי (שהם נוטים לכרוך אותה בכפיית תורה ומצוות), בעוד שהוא עושה זאת דווקא בשל הזדהותו עם העם היהודי ועם התורה והמצוות. אך המשותף ביניהם - הפיכת מדינת ישראל למדינת כל אזוריה - מעורר דאגה. טענתו, שימדינת כל אזוריה כבר השתרשה כעובדה בלתי הפיכה בקרב הציבור - אינה נכונה לדעת; לא רק בקרב הציבור הציוני-דתי, כי אם גם בקרב הציבור החילוני. הקבוצה המובילה רעיון זה היא קבוצת מיעוט דעתנית וכוחנית, חילונית ושמאלית, ויש לנו כוח להיאבק בה!

ד. תשובה להשגות

לכן להבנתי, ובניגוד לדבריו של הרב אברהם, יסודות אמונתנו הם העומדים במבחן השעה, ולא דרך טקטית שרב כלשהו בחר בעבורנו; וביסודות אמונתנו עלינו להחזיק למרות המכות הניתכות עליהם. מה שטעון מדי פעם בחינה נוספת הן הדרכים שבהן אנו נוקטים להגשמת מה שבידינו להגשים מיסודות האמונה שהזכרנו. גם כאן יש לו טענות קשות על דרכנו. בשל העובדה שטענות אלו כבר הועלו על במות רבות ובשל הרצון לקצר, נכתוב את דברינו להלן כנקודות עצמאיות בלא לצטט את דבריו של הרב אברהם, ובלא להתפלמס עמם ישירות.

1. טענתו, שיש להתחיל מן התשתית הרוחנית הדתית ולא מן המישור הלאומי: יש הרבה אמת בטענה שעלינו לעשות יותר בתיקון הפרט ובהשפעה על האזרח הבודד כלשונו. בהשפעה זו צדקו לדעתי דבריו, שיש להתחיל בה מן התשתית הרוחנית הדתית. אך שתי השגות יש לי על כך. הראשונה: לדעתי, הציבור שלנו עסוק לא מעט בהשפעה רוחנית על הפרט. הגרעינים התורניים שהלכו לערי הפיתוח (ובהן ירוחם, שהרב מיכאל אברהם עצמו פועל בה) ולערי גוש דן הם גולת הכותרת של פעילות זו; אך יש עוד פעילות רבה נוספת. דומני שבדיקה של פעילות זו תראה, שחלקה של ההתיישבות בישי"ע בה הוא גדול וחשוב. הגרעינים התורניים בתל אביב וברמת גן נוסדו על ידי רבנים שבאו ממקומות הנחשבים כיימין הקיצוניי בישי"ע⁸. יש לי ידיד המוביל מפעל של עשרות רבות מאוד של בנות העוסקות בהדרכת ילדים המתקשים בלימוד בבתי ספר חילוניים כדי למנוע את נשירתם מבתי הספר, והן מנחילות להם גם יהדות. הוא סיפר לי, שכמעט כל הבנות באו מן השומרון. יש קשר עמוק בין התרומה הציבורית שלנו לערי הפיתוח ודומותיהן לבין מפעל ההתיישבות בישי"ע, שהפך את הציבור הציוני דתי מפרטים בודדים לציבור בעל כוח ועמדת השפעה. למען הקיצור אחסוך את ניתוחו של קשר זה מן הקורא. אך

7. אהוד ברק הסכים בשלב מסוים להשבת חלק גדול מפליטי מלחמת השחרור עם בני משפחותיהם אל בתיהם שבתוך הקו הירוק. באותו שלב הוא החל לאבד תמיכה גם בקרב הציבור שלו.

8. כתבתי ביטוי זה בציונות. 'היימין הקיצוני' הוא ביטוי אירופי המתייחס שם לניאו-נאצים. יצחק רבין ז"ל ייבא אותו בהנחיית יועציו כדי לכנות בו את ציבור תושבי ישי"ע ותומכיהם, וחלילה לנו מלהשתמש בו כלפי תושבי חברון ולב השומרון.

קשה להפריד בין מפעל ההתיישבות ומשמעותו הפוליטית לבין השפעתנו הרוחנית. והשגתי השנייה: עשויה להיות לנו השפעה רוחנית-דתית אפקטיבית על ציבור מוגדר, ציבור שרובו הגדול ספרדי-מסורתי, ציבור שניחן בענווה ובנכונות לשמוע, ציבור שקיים בו קשר בסיסי אל התורה והמצוות עוד לפני שהגענו אליו. את הקשר הזה עלינו לחזק ככל שנוכל, וכדבריו הנכונים של הרב אברהם. אך קיים ציבור גדול של אנשים שהם והוריהם מרדו בתורה ובמצוות, ושהראייה קוק איתר את נקודת הקשר היהודית האפשרית עמם דרך תחום הקדושה שהם מסרו נפשם עליו, ההתיישבות בארץ ישראל ושמירת ביטחונה. דוק: אין מדובר כאן בקדושתה של ארץ ישראל. הציונות מעולם לא דבקה בגבולות ארץ ישראל השלמה, אלא בגבולות ההתיישבות, שנבנתה על אדמות שוממות או על אדמות שנקנו מערבים בכסף מלא. האמירה, שהמכנה המשותף שמצאנו עם חלק חשוב בציבור החילוני, והוא הכבוד להתיישבות, לביטחון ולעבודת האדמה, הואיל ואינו נובע משמירת תורה ומצוות הריהו בטל ומבוטל - היא אמירה שעלול להיות לה מחיר גבוה.

2. לעניות הבנתי, אין קשר של אמת בין השמירה על ההתיישבות היהודית בישיע לבין השליטה בעם זר. אין שום קושי לחבר את יישובי צפון חבל עזה למדינת ישראל. אין גם קושי גדול לחבר את גוש קטיף למדינת ישראל. בקצת מאמץ ניתן לעשות זאת לכל ההתיישבות בישיע דרך מנהרות, גשרים ושטחים עצומים העומדים עד היום ריקים. הצורך שלנו (לדעתי!) לשלוט על מה שקורה בנמל עזה ובמחנות הפליטים הוא צורך ביטחוני ולא צורכה של ההתיישבות בישיע. אם הרב אברהם טוען שביטחון ישראל יצא נשכר מהנסיגה בעזה, עליו לנמק זאת.

3. השתתפתי בכמה ממסעות 'פנים אל פנים' בשפלה. מסקנותיי ממסעות אלו שונות מהנחתו של הרב אברהם, שהציבור הרחב וה'מתרחב והולך' בכל יום' כלשונו, מתנגד לנו. אני נוטה לחשוב, שמדובר בעיקר באליטות החוששות מכך שהאידיאולוגיה המוצקה שאנו מגלים יחד עם הגשמתה הנחושה ועם התקדמותנו אל עבר מרכזי ההשפעה בחברה, ישמטו את שטיחי השלטון המרופדים מתחת לרגליהם. פחדם הגדול של ראש הממשלה ושל יועציו ממשאל העם מחזק במשהו את הנחתי. קיים ציבור גדול מאחורי אליטות אלו, ציבור המתנגד לנו ואף עוין אותנו. אך לדעתי הוא אינו גדול מאוד, והוא אינו בהכרח רוב. ציבור זה מורכב להערכתי מקבוצות שונות. חלקו הוא אנשים המכירים אותנו רק דרך מסך הטלוויזיה, והם שואבים את העובדות עלינו מתקשורת מוטה ולא דייקנית בסיפוריה, ולכן הם חפצים ברעתנו. חלקו הוא אנשים הפוחדים מהשתלטותנו על המדינה בשל היותנו ציבור מאורגן ונחוש. חלק אחר הוא אנשים עייפים מטרור מתמשך, המוכנים לכל מחיר תמורת כל הבטחה לא מבוססת ליכמה שנים של שקט. ישנם המאמינים, שמן הסתם עושה הממשלה את הדבר הנכון, שהרי "מה שרואים משם לא רואים מכאן", או שהם מרימים מראש ידיים מכל אפשרות ללכת עמה. ישנם אנשים שלעולם יעדיפו ללכת עם מי שייראה להם חזק יותר, ובמקרה דן אלו הן הממשלה והאליטות. ישנו גם ציבור המאמין בכל לב בנימוקים האידיאולוגיים שהרב אברהם טען בשמם, אך לדעתי ציבור זה הוא מיעוט קטן.

4. ההתיישבות היהודית העומדת חלילה להיעקר באכזריות וללא כל תכנון מסודר לגבי מה שיעשה באנשיה, נשלחה למקומה על ידי ממשלות ישראל, ובחבל עזה היו אלו ממשלות השמאל.

היא עמדה בכבוד בכל תלאות הביטחון שעברו עליה. המאבק על הגנתה ראוי לדעתי, להגדרות מכובדות יותר מ"לאומנות ומשיחיות נוסח גוש אמונים".

5. הטענה כלפינו מדוע איננו נאבקים על השבת בלהט ובעוצמה שאנו נאבקים על ההתיישבות היא טענה נכונה. אך גם בה יש לרשום הסתייגות. אני מעריך, שאילו היו כופים עלינו לחלל שבת, היינו נאבקים בנחישות רבה נגד הגזירה. קשה לנו להיאבק על כבודה של השבת כשמישהו אחר מחלל אותה ועלינו לחדול אותו מכך. המצב בעקירת ההתיישבות שונה. שם השלטון הנוכחי מנסה להרוס את חיינו, את ערכינו ואת עתידנו לאחר שהגענו למקום בהסכמתו ובעידודו. אמנם נכון הוא, שבישיבתנו שם אנו מחייבים גם את צה"ל לשבת שם, אך המאבק עדיין אינו דומה לצורך לחסום את חילול השבת בפני מי שרוצה לחללה. סוגיה זו ארוכה וקשה ודורשת בירור נוסף, אך בה כבר יבש קולמוסנו ונסתיימה יריעתנו.

